

УДК 316.44

Д. А. МАТЮХІН

ФАКТОРИ ТА ІНСТИТУТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті викладено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження факторів формування й відтворення соціальних практик сучасної молоді в контексті територіальної специфіки регіону. Концептуалізовано поняття «соціальна практика» як сукупність соціальних дій і взаємодій соціальних акторів (індивідів, соціальних груп), які детерміновані соціально-статусними й нормативно-ціннісними регулянтами, упорядковані в певному просторі, часі та контексті, визначаються як загальні схеми типізації й інтерпретації соціальної поведінки та взаємодії й відтворюються в різних соціально-культурних підпросторах і соціальних полях. За результатами соціологічного опитування молоді Західного і Південно-східного регіонів України виявлено, що найбільш значущими чинниками формування соціальних практик сучасної молоді є Інтернет і соціальні мережі, сім'я, друзі та знайомі, ЗМІ, кіно й телебачення, тобто інформаційний медіапростір і близьке соціальне оточення як агенти та інститути соціалізації молоді. Оскільки значних статистичних розбіжностей у показниках не виявлено, відзначено, що для молоді Запорізької області вагомим чинником соціальних практик виступає інформаційний медіапростір, а для молоді Тернопільської області – традиційні об'єктивні інститути соціалізації.

Ключові слова: соціальні практики, діяльнісний підхід, практики споживання, регіон, регіональна ідентичність, соціалізація молоді, фактори та інститути соціалізації.

Актуальність дослідження соціальних практик молоді пов'язана з багатьма факторами. З одного боку, розширюється спектр можливостей для самореалізації особистості, для прояву унікальності її внутрішнього світу, урізноманітнюються варіанти та форми соціальної взаємодії, з іншого – ускладнюються процеси вибору, деформуються усталені механізми соціалізації молоді та інтеріоризації нею змісту ціннісно-нормативного простору суспільства. Серед форм соціальної взаємодії особливе місце посідають соціальні практики як посередник між соціальним світом і соціальним суб'єктом. Соціальні практики молоді, які втілюють у собі єдність світосприйняття, мотивів і вчинків, можуть стати варіантом цілісної характеристики нового соціального суб'єкта. Вивчення реальних чинників формування й відтворення соціальних практик надасть змогу розкрити тенденції змін нормативно-ціннісного простору молоді як соціально-демографічної групи, описати й спрогнозувати типові моделі соціальної поведінки.

Поняттю «соціальна практика» належить окреме місце в сучасній соціологічній теорії. Інтерес до цього феномену відроджується в контексті практичного повороту соціологічної теорії на світ повсякденності, в якій практики як теоретичні та емпіричні категорії виступають одним із пред-

метів досліджень. Для розуміння сутності й змісту поняття «соціальні практики» необхідно звернутися до праць середини – кінця ХХ ст. П. Бергера, П. Бурдьє, Г. Гарфінкеля, Е. Гіденса, К. Гірца, Т. Лукмана, М. Мосса, М. Хайдегера, А. Шюца та ін. Теорію соціальних практик у контексті соціальної взаємодії розвивали П. Бурдьє (структуралістський конструктивізм), Г. Гарфінкель (етнометодологічний підхід), Е. Гіденс (теорія структурації), Дж. Хоманса (теорія соціального обміну), Дж. Мід (символічний інтеакціонізм), Т. Парсонс (теорія соціальної дії), А. Шюц (феноменологічний підхід) та ін. Значний внесок у наукове дослідження соціальних практик зробили такі вчені, як: В. Волков, Т. Заславська, В. Добренєков, Л. Іоніна, Н. Козлова, А. Кравченко, В. Лукова, А. Раткевич, О. Хахордін, В. Шаленко, Н. Шматко та ін.

Мета статті полягає у виявленні факторів формування й відтворення соціальних практик сучасної молоді в контексті територіальної специфіки регіону.

Поняття соціальних практик розглядають з різних теоретико-методологічних позицій. Так, представник структуралістського конструктивізму П. Бурдьє розумів соціальні практики як здатність соціальних суб'єктів перевіряти власні акти поведінки на відповідність уявленням про навколишню дійсність. Ці практики визначають спосіб думок і поведінки відповідно до індикаторів доступного й недоступного, того, що «для нас» і «не для нас», тим самим змушуючи соціальних суб'єктів пристосовуватися до сьогодення й майбутнього. Соціальною практикою можна вважати як доцільні дії індивідів з перетворення соціального світу, так і звичні вчинки, які не потребують пояснення [1, с. 97].

Значний внесок у концептуалізацію поняття соціальної практики зробив представник структурно-діяльнісного підходу в соціології Е. Гіденс. Учений доходить до того, що пізнавати соціальну дійсність необхідно шляхом вивчення конкретних соціальних практик, процес відтворення яких визначається активним характером дій соціальних акторів. Згідно з Е. Гіденсом, сталі, типові зразки соціальної поведінки детерміновані соціальним відтворенням, його рутинною. Рутинна – соціальні практики, які засновані на хаотичному характері повсякденної взаємодії. Рутинізація соціальних практик стає умовою соціальної стабільності. Вона забезпечує адекватне взаємне сприйняття вчинків індивідів та не потребує при цьому наведення раціональних аргументів [10, с. 65–66].

В етнометодології соціальні практики розуміють як фонове знання; конкретну діяльність, що поєднує слова й дії; мистецтво вирішення практичних завдань у ситуації невизначеності. Основні формальні властивості соціальних практик, за Г. Гарфінкелем, це «можливість пояснити практики, спостерігати й повідомляти їх рефлексивний характер, коли дії, завдяки яким індивіди створюють ситуації організованої повсякденної діяльності та керують ними, ідентичні процедурам, до яких звертаються індивіди,

щоб пояснити ці ситуації, а смисл поведінки повинен бути виявлений й самій поведінці» [4, с. 9]. Отже, в етнометодологічному підході соціальні практики – це принципи пояснення, інтерпретації й рефлексії повсякденних дій і взаємодій на основі певних культурних зразків та шаблонів, тому соціальна практика зумовлена, з одного боку, культурним контекстом, полем буття індивіда чи соціальних груп, з іншого – значенням конкретної ситуації, в якій реалізуються потреби й очікування індивіда.

Зокрема, Т. Заславська тлумачить соціальні практики як «...конкретні форми функціонування суспільних інститутів, загальною ж формою реалізації кожного інституту виступає... сукупність відповідних соціальних практики» [6, с. 7]. Дослідники В. Волков і О. Хархордін розглядають соціальні практики як джерело осмисленості, підкреслюючи активну роль людської діяльності у відтворенні й зміні соціальної системи [3]. «Оволодіти практикою значить оволодіти смислом, не замислюючись над послідовністю реалізації соціальних дій» [2, с. 9]. На думку С. Шугальського, соціальна практика виступає «...як сукупність конкретних звичних (рутинних) дій індивідів, груп, спільнот, організацій у реальному часі й просторі, яка забезпечує стійке функціонування соціальних інститутів» [12, с. 278]. В. Шаленко називає соціальними практиками «мислення “за звичкою”, наслідування правила, поведінку, що має ритуальний характер» [11, с. 102].

Дослідники В. Добреньков і А. Кравченко соціальними практиками вважають «сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності, навичок поводження з різними предметам; мислення або дія “за звичкою”, наслідування правила, поведінку, яка має ритуальний характер...». «Повсякденні соціальні практики допомагають організувати узгоджені дії великих груп людей, вносять у їхнє життя і поведінку визначеність і передбачуваність, завдяки чому підтримують існування соціальних інститутів» [8, с. 135–136].

У межах діяльнісного підходу соціальні практики виступають способом самовираження, самоствердження й самореалізації особистості. У цьому сенсі їх розуміють як упорядковані сукупності навичок цілеспрямованої діяльності, які допомагають особистості функціонувати та вдосконалюватися в соціальній якості. Методологія діяльнісного підходу надає змогу розглядати категорію соціальної практики стосовно всіх сфер буття людини: фізичного, індивідуально-особистісного й соціального, що обґрунтовує універсальний характер діяльності. У всіх сферах суспільного життя має місце реалізація діяльнісного потенціалу, а результатом такої реалізації виступають соціальні практики. Отже, «до структури практики входять категорії “дія” і “діяльність” (що розуміється як конкретна практика). У структурі практики можливе виділення двох основних сторін: “внутрішньої” і “зовнішньої”. “Внутрішня” практика передбачає духовні й вольові зусилля особистості... основною категорією аналізу сфери практичного

буде поняття мораль дії. “Зовнішня” практика виступає як інструментально-предметне ставлення людини до світу, еквівалентом цього поняття є поняття “матеріально-предметна діяльність”» [5, с. 435]. Різні зовнішні форми соціальних практик інституціоналізуються, стаючи стійкими, соціально-нормативними, які здійснюють організуючий вплив на соціальне життя. Інша частина практик залишається за межами соціальних і культурних норм, формуючи девіантні, протестні, субкультурні й навіть контркультурні прояви соціальної активності. Тому соціальні практики приводять до формування нових ідентичностей, які не лише сприяють усвідомленню власної цілісної, а й надають змогу адаптивно реагувати на соціальні зміни, відкриватися новому досвіду.

Отже, концептуалізація поняття «соціальна практика» в соціологічному дискурсі надає змогу подати її як сукупність соціальних дій і взаємодій соціальних акторів (індивідів, соціальних груп), які: 1) де терміновані соціально-статусними й нормативно-ціннісними регулянтами; 2) зумовлюються наявністю в соціальних акторів ресурсів соціального, економічного, політичного та культурного капіталів; 3) упорядковані в просторі й часі, прив’язані до певного контексту та фону; 4) не створюються соціальними акторами, а лише відтворюються ними; 5) визначаються як загальні схеми типізації та інтерпретації соціальної поведінки й взаємодії; 6) відтворюються в різних соціально-культурних підпросторах і соціальних полях.

У контексті цього дослідження набуває актуальності вплив регіональних особливостей на формування соціальних практик сучасної молоді. Спробуємо розкрити концептуальний зміст поняття «регіон» у контексті формування й відтворення соціальних практик локальних спільнот (у тому числі молоді). Варто зауважити, що за всієї різноманітності підходів до трактування поняття регіону дослідники вказують, насамперед, на його просторову сутність, що набуло наукової ваги в соціологічних інтерпретаціях категорії «регіон». Саме соціологія регіонів, як зазначає І. Кононов, стає тією «теорією середнього рівня», завдяки якій поглиблюватиметься загальне розуміння простору в соціології [7, с. 57–78]. Зміщення дослідницької уваги у сферу просторових уявлень привело до якісно нового розуміння регіону та спільноти, яка проживає в його межах. Група та регіон набувають рис «колективної суб’єктності» (регіонального співтовариства) [9, с. 7]. Водночас формується нове регіональне світосприйняття, коли регіон характеризується чіткою локалізацією – як територія, як субспільнота і як ідентифікаційна система. Таким чином, у межах цього дослідження під регіоном будемо розуміти адміністративно-соціально-територіальну спільноту (соціальний простір), якій притаманна сукупність етнокультурних ідентичностей, спільність економічних умов і соціальної організації, схожість відтворювальних соціальних практик, ін-

ституціоналізація яких відбувається за умови сформованості регіональної ідентичності територіальної спільноти.

Соціальна практика формується на основі ціннісно-нормативної системи певного соціокультурного простору, що поєднує в собі вплив багатьох факторів. По-перше, це чинники суб'єктивного характеру, пов'язані з процесом соціалізації індивіда, специфікою та унікальністю життєвого шляху, індивідуально-психологічними особливостями, з процесом формування позитивної/негативної Я-концепції особистості. По-друге, об'єктивні чинники – соціальне середовище, в якому індивід народився: соціальний статус родини, місце проживання, рівень добробуту родини, виховний потенціал родини, наявність/відсутність кризових об'єктивних явищ (війна, природні катаклізми, тоталітарний тип суспільства тощо) та інститути соціалізації молоді – сім'я, дитячий садок, навчальний заклад, друзі і знайомі, професія, місце роботи. По-третє, чинники соціокультурного характеру, які пов'язані з національним менталітетом, релігійною конфесією, що домінує в суспільстві, ціннісно-нормативною системою в цьому суспільстві. По-четверте, чинники інформаційно-політичного впливу: ЗМІ, Інтернет, реклама споживання, політичні ідеології тощо. По-п'яте, чинники, пов'язані із соціальними трансформаціями – глобалізацією, становленням інформаційного суспільства, специфікою транзитивного суспільства, що особливо актуально для українського соціуму, яке переїбує в перехідному періоді розвитку.

Для виявлення специфіки впливу різних факторів та інститутів на формування й відтворення соціальних практик сучасної молоді в регіональному контексті було проведено соціологічне опитування, в якому взяли участь 2000 молодих людей віком від 16 до 35 років Запорізької й Тернопільської областей, які репрезентують молодь Західного та Південно-східного регіонів України (травень-червень 2018 р.). З них 1000 респондентів (50%) – молодь, яка проживає в Запорізькій області, і 1000 респондентів (50%) – молодь, яка проживає в Тернопільській області. Вибірку становлять: 1) чоловіки – 45,05%; жінки – 54,95%; 2) молодь віком 16–19 років – 24,28%; 20–25 років – 39,08%; 26–35 років – 36,63%. За видом занять респонденти розподілилися таким чином: 10,33% – учні середньої школи, ПТУ; студенти ЗВО – 30,46%; працююча молодь – 46,75%; безробітні – 4,79%; домогосподарки – 7,67%. Надійність і валідність результатів дослідження забезпечується завдяки застосуванню комплексу аналітичних і статистичних методів, методів параметричної та непараметричної статистики (за допомогою ППП STADIA 6.0, SPSS 14.0).

У табл. 1 подано розподіл факторів формування соціальних практик молоді в цілому за вибіркою, а в табл. 2–3 – серед молоді Запорізької й Тернопільської областей.

Таблиця 1

**Фактори та інститути формування соціальних практик
сучасної молоді в цілому за вибіркою, %**

Фактори	Дуже впливають	Скоріш впливають	Важко відповісти	Скоріш не впливають	Зовсім не впливають
ЗМІ	41,6	34,0	13,2	8,3	2,9
Інтернет, соціальні мережі	69,7	22,2	3,8	2,9	1,5
Реклама	31,6	37,8	14,6	11,3	4,7
Кіно і телебачення	34,0	40,8	12,7	9,2	3,4
Родина	64,4	25,2	6,8	2,3	1,2
Друзі, знайомі, однолітки	57,0	30,2	7,4	3,2	2,2
Церква, релігійні організації	13,4	26,5	26,4	20,1	13,5
Приклад успішних і відомих людей	21,4	36,5	23,3	12,8	6,0
Соціально-політична й економічна ситуація в Україні	16,7	32,3	27,1	15,4	8,5
Школа, ЗВО	26,5	43,4	14,8	9,0	6,4
Професійна діяльність	31,8	39,5	15,9	7,0	5,8

Таблиця 2

**Фактори та інститути формування соціальних практик
молоді Запорізької області, %**

Фактори	Дуже впливають	Скоріш впливають	Важко відповісти	Скоріш не впливають	Зовсім не впливають
ЗМІ	52,2	28,2	8,6	8,0	3,0
Інтернет, соціальні мережі	74,6	17,8	2,4	3,0	2,2
Реклама	39,8	34,4	11,6	9,2	5,0
Кіно і телебачення	39,6	36,0	11,8	8,8	3,8
Родина	67,8	22,4	6,6	2,0	1,2
Друзі, знайомі, однолітки	61,6	27,0	6,0	2,8	2,6
Церква, релігійні організації	6,6	18,4	27,4	26,0	21,6
Приклад успішних і відомих людей	21,6	32,4	22,2	16,2	7,6
Соціально-політична й економічна ситуація в Україні	17,4	28,6	24,8	18,0	11,2
Школа, ЗВО	29,8	38,4	12,2	10,4	9,2
Професійна діяльність	33,6	33,6	16,6	8,8	7,4

Таблиця 3

**Фактори та інститути формування соціальних практик
молоді Тернопільської області, %**

Фактори	Дуже впливають	Скоріш впливають	Важко відповісти	Скоріш не впливають	Зовсім не впливають
ЗМІ	29,6	40,6	18,5	8,7	2,7
Інтернет, соціальні мережі	64,0	27,1	5,5	2,7	0,7
Реклама	22,3	41,7	18,0	13,7	4,3
Кіно і телебачення	27,6	46,2	13,7	9,6	3,0
Родина	60,6	28,5	7,1	2,7	1,1
Друзі, знайомі, однолітки	51,7	33,9	8,9	3,6	1,8
Церква, релігійні організації	21,2	35,8	25,3	13,4	4,3
Приклад успішних і відомих людей	21,2	41,2	24,6	8,9	4,1
Соціально-політична й економічна ситуація в Україні	15,9	26,4	29,6	12,5	5,5
Школа, ЗВО	22,8	49,0	17,8	7,3	3,2
Професійна діяльність	29,8	46,2	15,0	5,0	3,9

Отже, на думку молоді, найбільш значущими чинниками формування соціальних практик сучасної молоді та її стилезжиттєвих орієнтацій є Інтернет і соціальні мережі, сім'я, друзі та знайомі, ЗМІ, кіно та телебачення, тобто інформаційний медіапростір і близьке соціальне оточення як агенти та інститути соціалізації індивіда. Друга впливова група чинників представлена традиційними соціальними інститутами соціалізації, пов'язаними з навчанням, отриманням професії та професійною самореалізацією, особливості яких сприяють відтворенню соціальних практик відповідної спрямованості (як з урахуванням об'єктивно існуючих умов самореалізації, так і внутрішніх мотивів, що домінують). За регіональною ознакою істотних розбіжностей не виявлено, однак для молоді Запорізької області вагомим чинником соціальних практик є інформаційний медіапростір, а для молоді Тернопільської області – традиційні об'єктивні інститути соціалізації (навчальний заклад, професія, місце роботи), а також церква й релігійні організації (57%).

Висновки. Соціологічна рефлексія основних теоретико-методологічних підходів до розуміння категорії «соціальна практика» надала змогу зробити такі висновки: 1) соціальна практика, формуючись у певному соціально-культурному полі, породжується габітусом через усвідомлення агентом схем інтерпретацій соціальної дійсності; 2) соціальна практика – це сукупність сталих дій та взаємодій соціального суб'єкта, у яких здійс-

нюється його взаємозв'язок із соціальною системою та іншими суб'єктами в межах певної культури та проміжку часу, а також реалізуються суб'єктивно визначені життєві потреби; 3) соціальна практика як система зразків соціальної взаємодії, що відтворюється через інституціоналізацію й нормативну систему; 4) соціальна практика виступає як значеннєва схема інтерпретації соціального досвіду. Виявлено, що соціальні практики формуються як результат впливу ціннісно-нормативної системи певного соціокультурного простору, інформаційного медіапростору й близького соціального оточення, причому в контексті соціального простору регіону значимими інститутами соціалізації як чинники формування соціальних практик виступають інформаційний медіапростір та близьке соціальне оточення (Південно-Східний регіон) і традиційні соціальні інститути – навчальний заклад, професійна діяльність, релігія (Західний регіон).

Список використаної літератури

1. Бурдьє П. Начала. *Choses dites* / пер. с фр. Н. А. Шматко. Москва: Socio-Logos, 1994. 288 с.
2. Волков В. В. О концепции практик в социальных науках. *Социологические исследования*. 1997. № 6. С. 9–23.
3. Волков В. В., Хархордин О. В. Теория практик. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. 298 с.
4. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 335 с.
5. Дьяков А. А. Философия и практика: было ли прошлое, есть ли настоящее, будет ли будущее? *Наука. Философия. Общество* : материалы V Рос. философского конгресса: в 3 т. Новосибирск, 2009. Т. I. 531 с.
6. Заславская Т. И. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. Москва: Дело, 2002. 568 с.
7. Кононов І. Соціологія і проблеми просторової організації суспільства. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 57–78.
8. Кравченко А. И. Социология в вопросах и ответах: учеб. пособие. Москва: Проспект, 2007. 240 с.
9. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2008. 405 с.
10. Современная социальная теория: Бурдьє, Гидденс, Хабермас: учеб. пособие / пер. и вступ. ст. А. В. Леденевой. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 119 с.
11. Шаленко В. Н. Социология. Москва: Проект, 2003. 224 с.
12. Шугальский С. С. Социальные практики: интерпретация понятия. *Знание. Понимание. Умение*. 2012. № 2. С. 276–280.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019.

Матюхин Д. А. Факторы и институты формирования социальных практик современной молодежи: региональный аспект

В статье представлены результаты теоретического анализа и эмпирического исследования факторов формирования и воссоздания социальных практик современной молодежи в контексте территориальной специфики региона. Концептуализировано понятие «социальная практика» как совокупность социальных действий и взаимодействий социальных актеров (индивидов, социальных групп), детерминированные социально-статусными и нормативно-ценностными регулянтами, упорядоченные в опреде-

ленном пространстве, времени и контексте, определяются как общие схемы типизации и интерпретации социального поведения и взаимодействия и воссоздаются в разных социально-культурных подпространствах и социальных полях. По результатам социологического опроса молодежи Западного и Юго-восточного регионов Украины выявлено, что наиболее значимыми факторами формирования социальных практик современной молодежи являются: Интернет и социальные сети, семья, друзья и знакомые, СМИ, кино и телевидение, то есть информационное медиaprостранство и близкое социальное окружение как агенты и институты социализации молодежи. Поскольку значительных статистических расхождений в показателях не выявлено, отмечено, что для молодежи Запорожской области весомым фактором социальных практик выступает информационное медиaprостранство, а для молодежи Тернопольской области – традиционные объективные институты социализации.

Ключевые слова: социальные практики, деятельностный подход, практики потребления, регион, региональная идентичность, социализация молодежи, факторы и институты социализации.

Matyukhin D. Facts and Institutes of Formation of Social Practices of Modern Youth: Regional Aspects

The article presents the results of theoretical analysis and empirical research of the factors and factors of the formation and reproduction of social practices of modern youth in the context of the territorial specificity of the region. Conceptualized the concept of «social practice» as a set of social actions and interactions of social actors (individuals, social groups), which are determined by social status and normative and value regulators, arranged in a certain space, time and context, are defined as general schemes of typification and interpretation of social behavior and interactions and are reproduced in various socio-cultural subspaces and social fields.

The sociological reflection of the main theoretical and methodological approaches to understanding the category of «social practice» made it possible to draw the following conclusions: 1) social practice, formed in a certain socio-cultural field, is generated by habitus through awareness of the agent of the schemes of interpretations of social reality; 2) social practice is a set of sustained actions and interactions of a social subject in which his interrelation with the social system and other subjects within a certain culture and time interval is carried out, as well as subjective defined life needs are realized; 3) social practice as a system of samples of social interaction, reproduced through institutionalization and normative system; 4) social practice acts as a semantic scheme for interpreting social experience.

It is revealed that social practices are formed as a result of the influence of the value-normative system of a certain socio-cultural space, the media media space and the close social environment, and in the context of the social space of the region significant institutions of socialization as factors of the formation of social practices act – information media space and close social environment (Southeast region) and traditional social institutions – educational institution, professional activity, religion (western region).

According to the results of a sociological survey of young people in the Western and Southeastern regions of Ukraine, the most significant factors in the formation of social practices of modern youth are: Internet and social networks, family, friends and acquaintances, media and cinema and television, that is, media media space and close social the environment as agents and institutions of socialization of youth. Despite the fact that no significant statistical discrepancies were found in the indicators, it should be noted that for the young people of the Zaporizhzhia oblast the media media area is a significant factor in social practices, and for the youth of the Ternopil oblast there are traditional objective institutions of socialization.

Key words: social practices, activity approach, consumption practices, region, regional identity, socialization of youth, factors and institutes of socialization.